

Cultuur omarmt de wetenschap

Sandra Jongenelen Bijzondere culturele leerstoelen schieten als paddenstoelen uit de grond: het zijn er inmiddels minstens veertig. Toch is van wildgroei geen sprake, want al die nieuwe hoogleraren kunnen politici voorzien van feiten op basis waarvan zij beleid kunnen maken. Juist nu de cultuur onder vuur ligt, is wetenschappelijke onderbouwing nodig om onderbuikgevoelens en tendentieuze gedachtegoed tegen te gaan.

Steeds meer culturele instellingen hebben een leerstoel, een universitaire post die zij zelf financieren. Uit een rondgang langs negen Nederlandse universiteiten blijkt dat het aantal afhankelijk van de definitie op ten minste veertig ligt.¹ Koplopers zijn de Universiteit Leiden en de Universiteit van Amsterdam met elk circa tien bijzondere 'culturele leerstoelen'. De meeste hoogleraren zijn aan meerdere universiteiten verbonden.

Ze zijn bijvoorbeeld universitair hoofddocent aan de Vrije Universiteit (VU) in Amsterdam én hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Enkelen combineren het hoogleraarschap met een baan als museum- of theaterdirecteur. Dat is het geval bij Museum Boerhaave, Museum Paleis Het Loo en het Chassé Theater. Soms is de directeur van de financierende instelling tevens hoogleraar. Zo is Ad Knotter ook directeur van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, en is Dirk van Delft hoogleraar én directeur van Museum Boerhaave.

Van Delft, bijzonder hoogleraar Materieel erfgoed van de natuurwetenschappen aan de Universiteit Leiden, legt uit dat zijn hoogleraarschap los staat van de directeursfunctie: 'Ik zit er vanwege mijn verdiensten in de wetenschap, niet omdat ik directeur ben. Het levert contacten op in gremia waar je anders niet gemakkelijk bij komt, ideeën-uitwisseling met het internationale wetenschapshistorische veld, statuut voor het museum en een directeur met nog meer plezier in zijn werk.' Deze leerstoel bestaat sinds 2008.

Vaak zijn deze bijzonder hoogleraren actief in niet-wetenschappelijke kring. Saskia de Bodt (Illustratie, UvA) schrijft onder meer voor de kunstredactie van *NRC Handelsblad*. Van Delft was als chef van de redactie wetenschappen aan diezelfde krant verbonden. Dick Schram (Leesgedrag, VU) zat in jury's van literaire prijzen als de Anna Bijnsprijs, Librisprijs en Theo Thijssenprijs. Radio- en soms televisieprogramma's nodigen Frans

van Lunteren (Teylers Leerstoel Geschiedenis van de natuurwetenschappen, Universiteit Leiden) uit om over de geschiedenis van de natuurkunde te vertellen. Een paar jaar geleden nam Van Lunteren ook deel aan de commissie-Dijkgraaf voor de bètacanon van *de Volkskrant*.

Opvallend is dat het merendeel van de culturele leerstoelen na de millenniumwisseling is ingesteld. De oudste dateert uit 1928, hoewel het destijds geen culturele leerstoel was. Deze eerder genoemde Teylers Leerstoel werd ingesteld door de 18de-eeuwse Teylers Stichting en kreeg een puur natuurkundige invulling. Pas sinds een jaar of vijftien is de leerstoel historisch.

Bij een brede definitie van cultuur dateert de jongste bijzondere culturele leerstoel van een jaar geleden. Het gaat om de bijzondere leerstoel Geologie, ook aan de Universiteit Leiden. De Stichting Naturalis, het nationaal centrum voor biodiversiteit, participeert in het lectoraat. In maart sprak hoogleraar Jan Wijbrans zijn oratie uit.

Uit de ivoren toren

Dit artikel inventariseert in sneltreinvaart een groot aantal bijzondere culturele leerstoelen. Het ordent en laat zien dat de hoogleraren de academische ivoren torens

verlaten. Ze hechten aan toegepast onderzoek. Waarschijnlijk heeft dat te maken met de financier, die vraagt om concrete toepassingen. Het past ook in de algemene trend. De toename van het aantal bijzondere culturele hoogleraren past ook in een algemene tendens. De constructie zorgt voor een win-winsituatie. Het levert de universiteit 'gratis' personeel en een blik op de samenleving op en voorziet de sector van relevant onderzoeksmateriaal en goede contacten met de academische wereld.

Bijzondere leerstoel levert universiteit 'gratis' personeel en relevant onderzoeksmateriaal

Cruciaal aan het bijzonder hooglerarschap is dat de functie niet wordt betaald door de universiteit en ook geen deel uitmaakt van de officiële personeelsformatie. De financiering gaat via speciale fondsen, legaten, stichtingen en bedrijven. Dat gebeurt uit min of meer ideële overwegingen of om het vakgebied of de interesse wat meer cachet te geven. De aanstelling is doorgaans tijdelijk – vaak voor een periode van vijf jaar – en parttime, meestal één of twee dagen per week.²

Wat opvalt, is dat de culturele instellingen die een bijzonder hooglerarschap instellen, zeer divers zijn. De disciplines lopen uiteen van muziek naar theater, beeldende kunst, vormgeving, erfgoed, literatuur en archeologie. Sommige initiatiefnemers – bijvoorbeeld musea – produceren zelf cultuur, maar het gaat ook om brancheverenigingen, stichtingen van overleden privépersonen en stichtingen van gemeenten, provincies en Rijk. Zo financiert de gemeente Nijmegen de bijzondere leerstoel Geschiedenis van Nijmegen met

nadruk op de publieksgerichte aspecten.

Bij musea valt te denken aan het Bijbels Museum (UvA), Museum Boerhaave (Leiden) en het Rijksmuseum voor Oudheden. Van recente datum (2010) is het bijzonder hooglerarschap Jheronimus Bosch en de vroeg-Nederlandse schilderkunst aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Initiatiefnemers zijn de Stichting Jheronimus Bosch Art Center, het Noordbrabants Museum en de stichting Jheronimus Bosch 500.

Er zijn instellingen als Cultuurnetwerk Nederland (Universiteit Utrecht) en Erfgoed Nederland (Erasmus Universiteit Rotterdam, EUR), al wordt de leerstoel bij laatstgenoemde instelling dit jaar vanwege de bezuinigingen overgenomen door Cultuurnetwerk Nederland. In de nieuwe kunstenplanperiode gaan Cultuurnetwerk Nederland en Kunstfactor een nieuw kenniscentrum voor amateurkunst en cultuureducatie vormen. De twee leerstoelen worden daar ondergebracht.

Erfgenamen

Tot de branchevertegenwoordigers behoren de Vereniging van Openbare Bibliotheken en de Vereniging Koninklijke Nederlandse Boekverkopersbond, beide met leerstoelen aan de UvA. Bij stichtingen van overleden cultuurliefhebbers en -beoefenaren valt te denken aan de Fiep Westendorp Foundation – genoemd naar de vermaarde *Jip en Janneke*-tekenaar – die in 2008 een bijzonder hoogleraar Illustratie aanstelde (UvA). Ook de erfgenamen van notaris Nanne Ottema stelden een bijzonder hoogleraar aan. De Stichting Ottema–Kingma financiert de leerstoel Toegepaste kunsten en kunstnijverheid aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hoogleraar is J.R. ter Molen, eerder waarnemend directeur van Museum Boijmans Van Beuningen en tot zijn pensionering deze zomer directeur van Paleis Het Loo Nationaal Museum in Apeldoorn.

Een andere speler is de Thiele Stichting, vernoemd naar bibliograaf en bibliothecaris dr. P. A. Thiele (1834-1889). De stichting werd in 1954 opgericht, het jaar waarin de eerste Thiele-leerstoel aan de UvA tot stand kwam. Inmiddels zijn er vier Thiele-leerstoelen; één aan de UvA en drie aan de Universiteit Leiden. De stichting wil de boekwetenschap in Nederland bevorderen. De leerstoelen richten zich op respectievelijk de geschiedenis van de uitgeverij en boekhandel (Arianne Baggerman, UvA), de geschiedenis van het Nederlandse boek in de vroegmoderne tijd (Paul Hoftijzer), typografische vormgeving (Gerard Unger) en de moderne geschiedenis van het boek en de bedrijfseconomische en technische ontwikkeling van de boekensector (Adriaan van der Weel).

Andere instellingen met meerdere leerstoelen zijn onder andere Cultuurnetwerk Nederland (twee leerstoelen) en Museum van Oudheden (drie). Stichting Lezen kent sinds 1998 een bijzondere leerstoel aan de VU. De stichting formuleerde in haar beleidsvoornemens 2013-2016 plannen voor een tweede leerstoel. Of die doorgaan, hangt af van het advies van de Raad voor Cultuur en de besluitvorming in het najaar door het ministerie van OCW, aldus directeur Gerlien van Dalen.

Andere organisaties zijn de Allard Pierson Stichting (UvA), Stichting Het Orgelpark (VU), de Kastelen Stichting (Universiteit Leiden) en de Stichting Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid. Samen met de Stichting Erik en Hans financiert het instituut de Erik de Vries-leerstoel Geschiedenis van de Nederlandse radio en televisie (UvA). De Erik en Hans Stichting is vernoemd naar televisiepionier en regisseur Erik de Vries. Zijn echtgenote Hans Snoek was choreografe en oprichtster van het Scapino Ballet. Dan zijn er nog de Stichting Parlementaire Geschiedenis (Radboud Universiteit Nijmegen) en aan dezelfde universiteit het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis.

Maastricht University kent twee bijzondere culturele hoogleraren, gericht op Limburg. De Stichting Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (SHCL) tekent voor de leerstoel Sociaal Economische geschiedenis van Limburg. De andere leerstoel, Rechts-geschiedenis van de Limburgse territoria, is ingesteld door het Limburg Geschiedkundig en Oudheidkundig Genootschap.

Op het gebied van erfgoed zijn er verschillende initiatieven. De Stichting Erfgoedcentrum Nieuw Land en de provincie Flevoland financieren het hoogleraarschap Maritieme archeologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. De eerdergenoemde Stichting Erfgoed Nederland zette in 2008 de stap voor de leerstoel Historische Cultuur en Educatie aan de EUR. Drie andere bijzondere hoogleraren (VU, TU Delft en Wageningen Universiteit) werden ingesteld door de Stichting Erfgoed en Ruimte, een project van enkele ministeries en de universiteiten.

Het publieke belang

Soms komt een bijzondere leerstoel min of meer bij toeval tot stand, zoals de leerstoel Cultural Entrepreneurship and Management. Het idee ontstond nadat Joop van den Ende in 2004 de IJ-prijs van de gemeente Amsterdam had ontvangen. Van den Ende kreeg de onderscheiding vanwege zijn persoonlijke bijdrage aan de promotie en economische ontwikkeling van de hoofdstad. In plaats van het daaraan gekoppelde geld 'op de grote hoop' te gooien, financierde zijn VandenEnde Foundation vijf jaar lang een leerstoel. Inmiddels is de leerstoel overgenomen door de UvA.

De tweede leerstoel van de VandenEnde Foundation volgde na contact met hoogleraar Cees Langeveld. In eerste instantie financierde de Foundation de handseeditie van zijn proefschrift *Zaken van Zalen*. Uit dat contact groeide later het idee voor de bijzondere leerstoel Economie van de podiumkunsten

aan de EUR. Langeveld is directeur van het Chassé Theater in Breda en koppelt zijn praktijkervaring aan wetenschappelijk onderzoek. Die praktische vertaling kenmerkt veel van het onderzoek van de bijzonder culturele hoogleraren.

Dat geldt bij voorbeeld voor Jaap Boter, bijzonder hoogleraar namens de Koninklijke Nederlandse Boekverkopersbond aan de UvA, die met een economische bril naar boekhandels kijkt. Hij is muziekwetenschapper en promoveerde op een economisch onderwerp. 'Mijn liefde ligt bij de culturele sector. Daarom kijk ik als bedrijfseconoom naar instellingen en niet op macroniveau à la het Sociaal Cultureel Planbureau.'

Ook Frank Huysmans, sinds 2005 bijzonder hoogleraar Bibliotheekwetenschap aan de UvA, kiest voor maatschappelijke relevantie. 'Het werken op het snijvlak van wetenschap en praktijk van de publieke sector heeft mij altijd aangetrokken. Ik vind het belangrijk dat wetenschap in dienst staat van het publieke belang. Aan de andere kant heeft het werken in de praktijk veel baat bij reflectie, bij het systematisch nadenken over waarmee je nu eigenlijk bezig bent. In mijn dubbelrol als programmamanager Onderzoek en kennisdeling bij het Sectorinstituut en als bijzonder hoogleraar Bibliotheekwetenschap kan ik die brug tussen wetenschap en praktijk perfect slaan.'³

Die visie deelt Folkert Haanstra, sinds 2001 bijzonder hoogleraar Cultuureducatie en cultuurparticipatie aan de Universiteit Utrecht, tevens lector Kunst- en cultuureducatie aan de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten. Als bijzonder hoogleraar richt hij zich op het geven van onderwijs en het bevorderen van wetenschappelijke belangstelling voor cultuureducatie en -participatie. 'In het verleden werd vooral onderzoek gedaan op macroniveau', vertelt Haanstra. 'In plaats van beleidsonderzoek richten wij ons meer op onderwijsinhoudelijke

zaken. Hoe zit het met de interactie tussen leerling en docent? Wat gaat er om in de hoofden van leerlingen? Dat maakt het onderzoek meer didactisch en pedagogisch toepasbaar.’

Praktische toepassing

De praktische toepassing en actualiteit spelen ook een rol bij Dick Schram, bijzonder hoogleraar Leesgedrag aan de VU. Zijn post werd in 1998 ingesteld door Stichting Lezen in de hoop dat ‘de bevindingen van wetenschappelijk gefundeerd onderzoek ertoe kunnen bijdragen dat de effectiviteit van leesbevordering toeneemt’. Bovendien ondersteunt het onderzoek docenten, leerkrachten en anderen die leesbevordering in de praktijk vormgeven. (Zonder auteur 2008, 2) Gekeken wordt naar het lezen van oudere literatuur. Uit onderzoek naar de beleving van een fragment uit de komedie *Warenar* van P.C. Hooft (1617) onder middelbare scholieren blijkt dat de hertaling en hervertelling het wint van het origineel.

Praktisch was het onderzoek naar de effecten van een bepaalde manier van voorlezen bij jonge kinderen. Schram: ‘Dan kun je tegen het onderwijs zeggen: doe het zus of zo.’ Ander onderzoek richt zijn pijlen op lezen in het digitale tijdperk en het gebruik van e-books. Schram vertelt over

de app bij het jeugdboek *Alles ruikt naar chocola* van Sidney Vollmer. Door die te downloaden kunnen digitale lezers op informatie in de tekst klikken. Via een YouTube-filmpje klinkt bijvoorbeeld de muziek waar de hoofdpersoon naar luistert. Een andere link leidt naar een Wikipedia-pagina. ‘Het kan een manier zijn om lezen hip te maken. Daarom laten we studenten het boek lezen en kijken we naar hun gedrag. We hebben het wel steeds over de invloed en

Maatschappelijk relevante onderzoeken scherpen de geest en onderbouwen beleid

gevolgen van e-books, maar weten zo weinig.’

Maatschappelijk relevante onderzoeken scherpen de geest en onderbouwen beleid. Boter: ‘Het staat haaks op het cultuurbeleid, maar ik geloof in sectorondersteuning. Je kunt alleen bijdragen met kennis en een helicopterview.’ Onderzoek van Cees Langeveld haalt Haagse uitspraken onderuit. Zo zei cultuurstaatssecretaris Halbe Zijlstra dat het publiek best bereid is te reizen voor een voorstelling of concert. Bij het Beatrix Theater in Utrecht wemelt het altijd van de bussen, merkte hij op. Maar uit onderzoek van de bijzonder hoogleraar Economie van de podiumkunsten blijkt dat mensen niet meer dan dertien kilometer willen afleggen voor cultuurbezoek. Uitzonderingen zijn het Circustheater (Scheveningen), het Concertgebouw (Amsterdam) en het Beatrix Theater (Utrecht). De bewindsman wees dus net op de uitzondering. En misschien had hij beter moeten kijken... Het Beatrix Theater bevindt zich naast een busstation.

Geen belangen- verstrengeling

Misschien is dat wel het grootste belang van de culturele leerstoelen: ze kunnen politici voorzien van feiten op basis waarvan die beleid kunnen maken. In die zin is een toename van het aantal culturele leerstoelen toe te juichen. Van wildgroei is geen sprake. Laat honderd bloemen bloeien, zoals de grote roerganger ooit zei, al bedoelde hij daar iets geheel anders mee. Nu de cultuur onder vuur ligt, is wetenschappelijke onderbouwing nodig om onderbuikgevoelens en tendentius gedachtegoed tegen te gaan.

Vanwege eventuele belangen-
verstrengeling tussen een bedrijf en de universiteit is het bijzonder hoogleraarschap niet onomstreden. Critici vrezen dat het onderzoek niet geheel onafhankelijk is. De geïnterviewde bijzonder hoogleraren in dit artikel werken volledig onafhankelijk, laten ze weten, ook al is de relatie met de financier dikwijls hecht.

Schram zal onderzoeksresultaten nooit aanpassen omwille van de broodheer. Nadat uit onderzoek was gebleken dat een bepaalde lesmethode van Stichting Lezen ongeschikt was voor vmbo-leerlingen, hield hij dat niet onder de pet. Het had te maken met een verkeerd gekozen fragment, legt hij uit. 'Dat heb ik gezegd.'

Ook zijn collega Jaap Boter heeft een goed contact met de financier, de boekverkopersbond. Er is regelmatig overleg, maar hij kan onafhankelijk opereren. Begin dit jaar zette hij in dagblad *Trouw* vraagtekens bij het beleid van Selexyz, een keten van zestien vooraanstaande boekwinkels. De formule was volgens hem niet zonder risico en vraagt dan wel om zeer scherp management van de inkoop – met lokale kennis en een goede balans tussen economisch renderende titels

Critici vrezen dat het onderzoek niet geheel onafhankelijk is

en cultureel belangrijke titels; niet gemakkelijk te realiseren midden in een centralisatieproces. Rond de feestdagen begonnen de winkels in een wanhopige poging de neerwaartse spiraal te doorbreken plotseling speelgoed en cadeauartikelen te verkopen. 'Geen slimme zet', vond Boter. 'Mensen hebben een beeld van hun boekhandel. Het moet geen uitdragerij worden.' Klachten van de boekverkopersbond naar aanleiding van deze uitlatingen bleven uit. Terecht, vindt Boter. 'Als uit onderzoek iets komt dat de boekverkopers niet leuk vinden, dan kan ik daar niks aan doen.'

Wakend curatorium

Mede vanwege het curatorium dat over de koers van de bijzondere leerstoel waakt, hebben de geldschieters geen beslissende stem over de aard van het onderzoek. Het curatorium bestaat veelal uit vier of vijf personen, onder wie één vertegenwoordiger van de financier. Carla van Boxtel, sinds 2008 bijzonder hoog-

Sandra Jongenelen

is freelance journalist en schrijft onder meer voor *Kunstbeeld* en *HP|De Tijd*

leraar Historische Cultuur en Educatie aan de EUR, heeft de afgelopen vier jaar nooit ervaren dat Erfgoed Nederland het onderzoek in een bepaalde richting wilde sturen. ‘We zitten op een lijn ten aanzien van onze ideeën over wat relevant is om te onderzoeken.’

Om de suggestie van belangenverstrengeling te vermijden, nam de VandenEnde Foundation geen zitting in het curatorium van de leerstoel Cultural Entrepreneurship and Management. ‘Wiens brood men eet, diens woord men spreekt; die stemming wilden we voorkomen’, zegt Foundationdirecteur Ryclef Rienstra.

Een nauwe band tussen de initiatiefnemer en de hoogleraar is geen wet van Meden en Perzen. Misschien niet toevallig: de oudste bijzondere culturele leerstoel, Geschiedenis van de natuurwetenschappen, staat los van het Teylers Museum. Dat heeft te maken met de ontstaansgeschiedenis. De 18de-eeuwse Teylers Stichting beheert de Teylers Leerstoel, is eigenaar van het gebouw en de collectie van Teylers Museum en verantwoordelijk voor zowel Teylers Hofje als twee in Teylers testament genoemde genootschappen.

‘Het is de bedoeling dat de Teylers-hoogleraar op de een of andere manier iets doet met het museum en de collecties, maar sinds het verdwijnen van de laboratoria voor de professor heeft niemand een duidelijk beeld wat dat dan zou moeten zijn’, zegt Van Lunteren, die de leerstoel sinds 2007 bekleedt. Onder zijn leiding buigt een Leidse promovendus zich inmiddels over de geschiedenis van Teylers Museum. Dat ontwikkelde zich van wetenschappelijk onderzoeksinstituut tot kunst- en wetenschapsmuseum, uniek in Nederland.

Literatuur

- Pels, D. (2012) ‘Boekhandels van Selexyz in neerwaartse spiraal’. In: *Trouw*, 9 januari.
Zonder auteur (2008) *Persbericht Stichting Lezen*, 6 juni.

Noten

- 1 Gezien de beperkte ruimte komen in dit artikel niet alle leerstoelen aan bod. De negen universiteiten zijn: Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, Universiteit Utrecht, Rijksuniversiteit Groningen, Maastricht University, de Universiteit Leiden, Tilburg University, de Radboud Universiteit Nijmegen en Erasmus Universiteit Rotterdam. Het begrip cultuur is breed opgevat.
- 2 http://nl.wikipedia.org/wiki/Bijzonder_hoogleraar
- 3 www.sioob.nl/over-ons/medewerkers/frank-huysmans/item149